

TOFIQ MAHMUDUN NAĞILLARININ İDEYA-BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**İSMAYILOVA LAMİYƏ MƏHƏRRƏM qızı***Sumqayıt Dövlət Universiteti, dissertant*lami_b@mail.ru*Açar sözlər: nağıllar, yazılı ədəbiyyat, folklor, qərb ədəbiyyatı, xeyirxahlıq*

Şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünün janrlarından olan nağıllar tarixən çox qədimdir. Dildən-dilə, keçərək günümüze çatan nağıllar qədim insanların həyatı və məişəti, yaşayış tərzini haqqında zəngin məlumatlarla doludur. “Nağıllar onları yaratmış olan insan cəmiyyəti qədər qədimdir. Bunlar el yaradıcılığının bir növü kimi uzun zamanlar bilgi və bədii həyəcanın mənbəyi olmuş, bir sıra həyatı bağları təbiətlə, ayrı-ayrı şəxslər və kütlələrlə olan əlaqəni surətləndirmiş, ibtidai insan isə bunların hamısını öz yaradıcılığı ilə bəzəmiş, şəxsləndirmiş, nəsil-dən-nəslə söyləyərək əbədiləşdirməyə çalışmışdır.” [2, s.7] Nağıllar hər yaşda oxucuya maraqlı olsa da, uşaqların təfəkkürünün formalaşmasına bilavasitə təsir göstərir. Bu baxımdan nağıl janrı təkcə folklor nümunəsi kimi qalmamış, dünya eləcə də Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığında mühüm yer tutmuşdur.

İstedadlı yazıçı T.Mahmud hələ keçən əsrin 70-ci illərində “Bir müəllim kimi” məqaləsində yazıçıların nağıl janrına az müraciət etmələrinə görə narahatlığını bildirdi. Fikrimizcə, onun bu janrdakı gözəl əsərlər yaratması göstərilən səbəblə bağlıdır. Azyaşlı oxucuların daxili aləminə sirayət etməyi, onlarda müsbət keyfiyyətləri aşılamağı qarşısına məqsəd qoyan ədibin nağılları orijinal səciyyəsi ilə seçilir. Müəllifin “Arı adam haqqında nağıllar”, “Xeyirxah adam”, “Ədalətli fil”, “Bir qalanın sirri”, “Kəpənək və qarğa”, “Həm gözəl, həm doğma”, “Boz sərçənin nağılı”, “İradə”, “Minarədən atılan daş”, “İşıq” kimi nağıllarının mövzu dairəsi geniş olmaqla bərabər, həm də əxlaqi-didaktik motivlərlə zəngindir.

Əslində T.Mahmud öz nağıllarında cəmiyyətimizə yararlı fərd yetişdirmək üçün lazım olan xüsusiyyətləri təbliğ edir. Nağıl qəhrəmanlarının timsalında xeyirxah, ədalətli, zəhmətkeş, səmimi, iradəli insan görün oxucu onları özünə ideal seçir, mənfəət obrazlarının simasında isə tənbellik, xəbislik, hiyləgərlik kimi xüsusiyyətlərdən uzaq olmağa çalışır.

Xalq şairi Səməd Vurğun yazır: “Uşaq humanistdir. Onun ruhu ən xeyirxah hisslər yuvasıdır. Yazacağımız əsərlər yalnız xeyirxah və gözəl hissləri tərənnüm etməlidir.” [7, s.37] T. Mahmud da yaradıcılığı boyu bu prinsipə sadıq qalır. Onun bir çox əsərlərini, o cümlədən, “Xeyirxah adam” nağılında oxucu yaxşılığın heç vaxt itmədiyinin şahidi olur. Belə ki, hər kəsə yaxşılıq edən xeyirxah adam çətinliyə düşərkən əl tutduğu, kömək etdiyi insanlar səfərbər olaraq ona köməyə gəlir. Öz xeyirxahlığı ilə şöhrət qazanan bu insanın yanına çətinlikdə olan müxtəlif insanlar gəlirlər:

- Evim yoxdur, a xala. Səhərdən acam, hara gedim?

- Oğlum, bazarın yanında bir daxma var, get onun qapısını döy, orda həm yemək yeyərsən, həm də qızınarsan. [5, s.5]

Xeyirxah adam başqalarının ehtiyacını düşündüyündən qazancını özünə çox xərcləmir.

Xeyirxah adam ayrılanda ona bir qızıl verdi. Fərəməz heyrətlə qızıla baxıb soruşdu:

- Sən ki belə dövlətli sən, niyə daxmada yaşayırsan?

- Əgər özünə bir böyük saray tiksəm, onda sən kimi uşaqlara kömək edə bilmərəm. [5, s.8]

“Xeyirxah adam” nağılında təsvir olunan padşah rüşvətxor və acgöz hakimiyyət nümayəndələrinin ümumiləşmiş obrazıdır. Sovet dönəmində yazılan bu nağılın yaradılması əslində

təsadüfi deyildir. Tofiq Mahmudu nağıl yazmağa vadar edən səbəblərdən biri də, əslində, ictimai ədalətsizliyi sətiraltı mənə ilə təsvir etmək istəyi olmuşdur. Dövrün ictimai eybəcərliyini, siyasi mühitdə olan çatışmazlığı nağıl vasitəsilə çatdıran T.Mahmud keçmiş Sovetlər Birliyinin tabeliyində olan müxtəlif dövlətlər üzərində yeritdiyi müstəmləkəçi siyasəti nağıldakı padşahın simasında əks etdirir. Bir sıra xalqları öz hakimiyyəti altında zorla birləşdirən Sovet hökuməti həmin xalqların var-dövlətini talayıb öz xəzinəsinə qatır. Bunu ədib sətiraltı mənada aşağıdakı kimi ifadə edir: “Padşah vəziri çağırıb dedi: –Bu varlı adam kimdir? Görünür ki, daha çox qızılı var. İstəmirəm ki, məndən varlı bir adam olsun! Təklifin nədir, şahım?Onun boynunu vurmaq lazımdır, evini axtarın, nəyi varsa xəzinəmə qatın!” [5, s.10]

Alleqorik üslubda yazılmış “Ədalətli fil” nağılında da xeyirxahlıq ideyası başlıca yer tutur. Nağılda filin əsas obraz kimi seçilməsi təsadüfi deyildir. Fil öz gücü ilə digər heyvanlardan seçilir. Fil bu gücünü, qüvvəsini xeyirxahlıq və ədalət yolunda sərf edir. Bununla oxucu dərk edir ki, güc-qüvvət heç də başqalarını əzmək üçün deyil, əksinə gücsüzlərə, ehtiyacı olanlara kömək etmək üçündür. Bildiyimiz kimi, yazılı ədəbiyyatda nağıllar daha çox ictimai məzmun daşıyır. Bu nağılda çox geniş bir meşədə dələnin yaşamağa yerinin olmaması əslində ədalətsizliyin göstəricidir ki, cəmiyyətdə də zəiflər sıxışdırılır. Evsiz-eşiksiz qalan dələyə talada yaşamağa yer verən fil hamıya qarşı xeyirxahdır. Fil nə qədər güclü olsa da, ondan zəiflərin onun qarşısında əyilməsini sevmir. Dələnin timsalında isə özündən güclülərin qarşısında baş əyən yaltaqlar pislənilir və bu fikir filin nitqində öz əksini tapır: “Bu hərəkətin xoşuma gəlmir, dələ! Nə üçün belə əyilirsən, niyə mənə elə yağılı, mənasız sözlər deyirsən?” [6, s.671]

Həm “Xeyirxah adam”, həm də “Ədalətli fil” nağılında xeyirxahlıq və ədalət, xeyir və şəər paralel təsvir edilir. Xeyirxah adamın boynunun vurulmasını padşah istəyirsə, ədalətli filə qarşı ilan, şir, canavar və tülkü ittifaqı yaranır. Amma hər iki nağılda xeyir qələbə çalır və əsas ideya meydana çıxır: İnsanlar heç vaxt xeyirxahlığı məhv olmağa qoymurlar. [5, s.16]

“Bir dərənin sirri”, “İradə” nağıllarında cəsurluq və iradəlilik kimi yüksək mənəvi xüsusiyyətlər təbliğ olunur. “Bir dərənin sirri”ndə Vəli öz qorxmazlığı ilə kəndi susuzluqdan qurtarırsa, “İradə” nağılında Nadir heç nədən qorxmayaaraq, elmin sirlərini öyrənir. “Bir dərənin sirri” nağılında suyun kəndə gəlməsi ilə bolluq, bərəkət gəlir. Dərənin sirri isə ondadır ki, insan gərək heç nədən qorxmadan irəli getsin, gözəl işlər görsün. Vəlinin qorxmazlığı buna nümunədir. Nağılda folklor elementlərindən, xüsusilə su kultundan istifadə əsərin effektivliyini yeni çalarlarla zənginləşdirir.

Burada əks olunan daş tilsim məcazi mənə daşıyır. Belə ki, o insan mənəviyyatındakı pisləklərin, mənfi cəhətlərin göstəricisidir. Bu tilsimi isə ancaq cəsərət, qorxmazlıq və xeyirxahlıqla məhv etmək olar.

Professor R.Yusifovlu Tofiq Mahmudun yaradıcılığından bəhs edərkən göstərir ki, “onun müasirlərimizin, eləcə də keçmişdə yaşayan insanların həyatını əks etdirən hekayələri, nağılları, povestləri indi də öz aktuallığını itirməyən mövzularda yazılmışdır.” [8, s.393]

Ədibin bir çox əsərləri, o cümlədən “Həm gözəl, həm doğma” nağılı bu baxımdan səciyyəvi məzmunu ilə diqqəti cəld edir. Padşahdan saray tikmək üçün sifariş alan usta Abdulla qorxmadan şahın özünün də saray tikintisinə kömək etməli olduğunu deyir. Bu, əslində, ustanın öz işinə dərinədən bələd olmasının göstəricisidir. Əks təqdirdə o belə inamla padşaha müraciət etməzdi. Sarayın tikilişində həvəslə iştirak edən şahı görənlər, əyanlarda usta Abdullaya kömək edirlər. Sonda şahın bu işə cəlb olunması səbəbi göstərilir ki, bu da nağıldan doğan ideyanı daha sərrast şəkildə ifadə edir. Bunu usta ilə şah arasında gedən dialoqdan görmək olar: “ – Usta, mənə işlətməkdə məqsədin nə idi?! – Mehriban şahım, hələ bir deyin görüm, məndən narazı qalmamısınız ki? –Yox! – Mən istəyirdim ki, bu sarayda sizin də zəhmətiniz olsun, alın təriniz olsun! Onda saray sizə daha əziz olar.” [5, s.32]

T.Mahmudun nağıllarının üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, bu ədəbi nümunələr mövzu baxımından hər zaman aktualdır. “Şərq bazarında” toxunulan mövzu da bu baxımdan maraqlıdır.

Burada əliliyi olmadığı halda gözləri bağlanılıb bazarda diləndirilən oğlan uşağının obrazı yaradılmışdır ki, bu hala günümüzdə də hər addımda rast gəlinir. Əziyyət çəkmədən, alın təri tökmədən külli miqdarda pul qazanmaq istəyənlər bu gün də öz məqsədləri üçün başqalarından istifadə edirlər. Nağılda isə uşağı dilənməyə vadar edən öz dayısıdır. Nağılı yazmaqda ədibin məqsədi uşaqları maarifləndirmək, bu kimi halların qarşısını az da olsa almağa cəhd etməkdir. “İntiqam” adlı nağılda Xallı adlı ilanın ədalətindən bəhs olunur. Çounun oğlu tərəfindən balası yarımcan edilsə də, o Çouya qarşı kin bəsləmir, Çounu da ədalətli və xeyirxah görmək istəyir. Nağılın tərbiyəvi əhəmiyyəti ondadır ki, o insana düşüncə və vicdanla hərəkət etməyi aşılayır.

“Okean” nağılı ilə Hans Kristian Andersenin “Cənnət bağı” nağılı arasında müəyyən bir oxşarlıq var. Belə ki, Şimal küləyinin danışdığı Buzlu ümmanda baş verən hadisə ilə Okeanda səyyahların başına gələnlərin təsviri yaxınlıq təşkil edir. “Okean”da nağılında cəsurluq tərənnüm olunur. Çətinlikdən qorxmayan səyyahlar okeanda azıb qalsalar da, öz məqsədlərinə çatmaq üçün inamla yollarına davam edirlər. Nağılda təsvir olunan sehrli qayıq da, qarın tez əriməsi də onların zəhmətinə verilən dəyərin göstəricisidir.

Tofiq Mahmudun nağılları vaxt, zaman anlayışı baxımından keçmişlə əlaqələndirilir. Mövzunu xalq həyatından alan nağılların qəhrəmanı sadə xalq nümayəndələridir. Bəzi nağıllarda isə heyvanlardan, quşlardan danışılır. İnsanların xüsusiyyətləri onların üzərinə köçürülür. Azərbaycanlıların təfəkküründə ilana olan ikili yanaşma T.Mahmud yaradıcılığında da özünü göstərir. “Ədalətli fil” nağılında ilan mənfi obraz kimi çıxış edirsə, “Arı adam haqqında nağıllar”a daxil olan “Gözəllik” və “İntiqam” nağıllarında zəhmətə dəyər verən, ədalətli təmsilçisi kimi təsvir olunur. Bu baxımdan yazıçının nağılları aktual məzmunu və əxlaqi tərbiyəvi səciyyəsi ilə bu gün də əhəmiyyətini saxlayır.

Elmi yeniliyi: Yazıçı Tofiq Mahmudun nağılları ilk dəfə elmi-nəzəri səciyyədə tədqiq edilir.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Uşaq ədəbiyyatı fənninin tədrisində əlavə mənbə kimi istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Andersen, Qrimm qardaşları, Hofman, Hauf. Nağıllar, Bakı: Yazıçı, 1987, 424 s.
2. Azərbaycan nağılları: 5 cildə, I cild. Toplayıb tərtib edən: H. Zeynallı. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 360 s.
3. Azərbaycan nağılları: 5 cildə, III cild. Tərtib edən: Ə. Axundov. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 296 s.
4. Mahmud T. Bir müəllim kimi. “Bakı” qəzeti, 1970, 5 iyun.
5. Mahmud T. Xeyirxah adam. Bakı: Azərbaycan, 2001, 47 s.
6. Mahmud T. Seçilmiş əsərləri. I cild. Bakı: Tuna, 2013, 712 s.
7. Vurğun S. Əsərləri: 6 cildə, V cild Bakı: Elm, 1972, 426 s.
8. Yusifoğlu R. Bədii söz - məna ocağının közləri. (Məqalələr) Bakı: ADPU, 2018, 528 s.

РЕЗЮМЕ

ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ СКАЗОК ТОФИКА МАХМУДА

Исмаилова Л.М.

Ключевые слова: сказки, литература, фольклор, западная литература, доброжелательность

В статье рассматриваются сказки, написанные Тофиком Махмудом. Изучаются тематика сказок, идеи и художественные направления. Анализируются причины обращения автора к жанру. В статье исследуется степень обращения Тофиком Махмудом к западной литературе. Исследуются источники, использованные автором. Анализируются фольклорные и западные мотивы сказок. Анализируется актуальность сказок в наше время. Вместе с тем обсуждается важность их применения в научно-теоретическом изучении сказок.

SUMMARY
IDEOLOGICAL AND ARTISTIC FEATURES OF THE TALES OF TOFIQ MAHMUD
Ismailova L.M.

Key words: *fairy tales, literature, folklore, western literature, goodwill*

The article deals with tales written by Tofiq Mahmud. The subject of fairy tales, ideas and artistic directions are studied. The reasons for the author's genre appeal are analyzed. The article researches the extent to which Tofiq Mahmud appealed to western literature. The sources used by the writer are being investigated. Folklore and western motifs heard in fairy tales are analyzed. The relevance of fairy tales in modern times is analyzed. At the same time, the importance of their application in the scientific and theoretical study of fairy tales is discussed.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	09.10.2020
	Son variant	12.01.2021